

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՅՍՏԵՂ ԵՎ ՀԻՄՆԱ. ՀԱՅ ԵՎ ԱՎՆՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԷՂՎԱՐԴ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Վտարումը դրախտից հաջողություն էր մի ինչ-որ իմաստով, քանզի վտարված չլինեինք՝ Դրախտը պիտի կործանված լիներ:

Ֆրանց Կաֆկա

Մարդու կյանքը կեցության մեջ մի յուրահատուկ էկզիստենցիալ ուխտագնացություն է, անհայտության սրտամաշ կարոտախտ է, ինչը նրան մշտապես լուսանցքային է պահում: Բայց դա նաև նրա փրկության գինն է, քանի որ իրեն փնտրող և սահմանափակումների հանդեպ ներքնապես ընդվզող մարդը միայն անհայտությունների աշխարհում՝ այնտեղ, որտեղ չի եղել, կարող է իրեն նորովի գտնել և դուրս գալ անհրաժեշտության զորանոցային արգելոցից: Ու թեև մենք անվերջ փորձում ենք սանձել մեզ ի վերուստ ներարկված չգոհության կիրքը, միևնույնն է, թաքուն կամ առերևույթ սնվում ենք նրա անհնազանդ ոգուց: Կանգ առնելու անհնարինությունը, կեցության հետ նույնականանալու անիրագործելի փափագը և վերջապես սահմանազանց լինելու և ինքն իրեն հաղթահարելու զուտ մարդկային այս հիվանդությունը հավանաբար անբուժելի են, թեև ինչպես ասում են՝ մնալով աշխարհում՝ Աստծուն չես հանդիպի: Բայց ամբողջ հարցն այն է, որ «Աստծուն հանդիպելու» և իր մեջ եղած «սովորական մարդուն» հաղթահարելու ներքին այդ մղումը հետզհետե մարում է, քանի որ ժամանակակից քաղաքակրթությունը սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, սոցիոմշակութային և զանազան այլ գաղափարախոսությունների միջոցով գրեթե տափանում է դեռևս հանդիպող անհատականությունների ալպիական կղզյակները և ամենուրեք հաստատում զորանոցային միակերպություն և միաչափություն:

Հայտնվելով մարդկային կուտակումների հորձանուտում՝ հանրային կյանքում պարտականությունների ու պարկեշտության դիմակի տակ իր իսկությունը դեռևս մի կերպ պահպանող մարդը աննկատ վերածվում է միջին վիճակագրական «ամբոխի մարդու», քանի որ աշխարհում վաղուց ի վեր հաստատվել է զանգվածային կարգ, որի համահարթող մամլիչի տակ բառացիորեն կազմաքանդվում է մարդկային գոյության դրամատիկ աշխարհը՝ նրանում ընթացող իրադարձությո-

յունները վերածելով ամբոխի գիտակցությունը կաթվածահար անող տեսարժան ներկայացման: Արժանապատիվ կյանք վարելու համար գերձիգեր են պահանջվում, և դեռ հարց է՝ արդյոք մարդկային անհատականությունը կարող է նույնքան կազմակերպված դիմադրություն կազմակերպել, որքան կազմակերպված նրա դեմ արշավանք է սկսել անդեմ քաղաքակրթությունը:

Կասկածելու լուրջ հիմքեր կան, որովհետև մարդու գոյության ֆիզիկական ու կենսաբանական այն աշխարհը, որը նախապես մարդկային **ռեալություն** էր, և որտեղ գերիշխում էր բնական կեցությանը հարմարվելու հրամայականը, քաղաքակրթությունը վաղուց վերածել է **գործունակական ռեալության** և ենթարկել սոցիալական տրամաբանության սպառողական քմահաճույքներին: Աշխարհը, կասեր Հայդեգերը, աստիճանաբար վերածվում է օգտագործման տրված տնտեսական անհոգի տարածության, որն այլևս ոչ թե գոյության միջավայր է, այլ գործունեության համար անհատույց տրված հումք¹: Մի անդարձելի բեկում մարդկային կյանքի սոցիալականացման ճանապարհին, ինչի հետևանքով բնական կեցությունը **կյանքի միջոցից** փոխակերպվեց **աշխատանքի միջոցի**, իսկ աշխարհի հետ բարեկամորեն միահյուսված, բնությամբ ներծծված ու նրա հետ հաճախ կենսական բիրտությամբ կապված, բայց նաև նրա հանդեպ անասելի սիրով համակված բնական մարդը փոխակերպվեց **աշխատուժի**: Սպառողական աշխարհի ծնունդ հանդիսացող քմահաճ և ամեն ինչ «այստեղ և հիմա» ապրող մարդու այդ աշխատուժ տեսակը, որից քաղաքակրթությունը խլել է աննկուն բնավորությունը և կյանքի ընձեռած անկաշկանդվածությունը դարձրել արտաքին ու ներքին գրաքննությանը անհաղորդ ինքնասածի, այլևս չի կարող հանդուրժել և կամ հաշտվել բանականության թելադրանքներին: Փաստորեն իրատես ու ողջախոհ պահանջմունքներին անհաղորդ մի աշխարհայեցողություն մարդու կենսաբանական մարմինը լծել է անկշտում պահանջմունքների կառքին՝ մարմնի տիրոջը դարձնելով միջին վիճակագրական սպառող: Այլ կերպ ասած՝ բանականություն ծնած մարդկային մարմինը ապականվում է՝ ապականելով նաև իր իսկ հոգեզավակին՝ բանականությանը: Ինչպես ասում են՝ մարմինն իր գործն արել է և կարող է մեռնել: Կարելի է կարծել, որ մարդկությունը մի ինչ-որ հիվանդություն է, որը բույն է դրել մի ահռելի օրգանիզմի մեջ այնտեղ գտնելով իր գոյության պայմաններն ու գոյության իմաստը: Հնարավոր է նաև, որ մարդկությունը անվերջ ցանկանում է ոչնչացնել իր օրգանիզմը²:

Բայց խոսքը ոչ միայն կենսաբանական մարմնի ապականման մասին է, այլ մարդկային կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթում ընթացող այն փոխակերպումների մասին է, որոնք շոշա-

¹ Տե՛ս **Хайдегер М.** Время и бытие. М., 1993, էջ 207:

² Տե՛ս **Бодрийяр Ж.** Прозрачность зла. М., 2000, էջ 239:

փում են մարդու «կենսունակության մետաֆիզիկական պաշարի» լինել-
 չլինելու հարցը: Բանն այն է, որ գոյություն ունեն այսպես կոչված «երկ-
 րային» և «երկնային» մշակույթներ, որոնցից առաջինի՝ երկրային մշա-
 կույթի հիմնական գործառույթը նյութական պահանջմունքների բավա-
 րարման արդյունավետ մեխանիզմների ներդրման միջոցով մարդու
 կենսաբանական մարմինը հողին զամված պահելն ու հողեղեն էակ
 դարձնելն է, մինչդեռ երկրորդի՝ երկնային մշակույթի առաքելությունը
 մարդու հոգևոր մարմինը հողից պոկելն ու անդրանցական էակ դարձ-
 նելն է: Այլ կերպ ասած՝ գոյություն ունեն «ունենալու և տիրելու» և «լի-
 նելու և արարելու», առաջին հայացքից իրարամերժ, երկու մշակույթ-
 ներ, որոնք, սակայն, կարող են սահմանվել միայն մեկը մյուսով, քանի
 որ ոչ միայն փոխբացառում են միմյանց, այլև փոխլրացնում: Ի վերջո,
 երկրային (նյութական) և երկնային (հոգևոր) աշխարհները և դրանց
 համապատասխանող կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման
 մշակույթները մարդու գոյության փոխլրացնող ռազմավարություններ
 են, որոնցից երկրայինը ծառայում է որպես գոյության **միջավայր**, իսկ
 երկնայինը՝ որպես կյանքի արարման անսպառ **աղբյուր**³: Առաջինը
 բնութագրում է մարդկային կյանքի հորիզոնականը, իսկ երկրորդը՝
 ուղղահայացը: Այս տեսակետից կարելի է ասել, որ կյանքի կազմա-
 կերպման ու կանոնակարգման մշակույթը «այստեղ և հիմա» ապրելու
 կենսափիլիսոփայություն է, որը բնութագրում է աշխարհի հետ նյու-
 թական ու հոգևոր միջոցներով երկխոսություն ծավալելու մարդու **կա-
 րողունակության չափը**, առտնին ու հեռահար խնդիրների **լուծման ե-
 դանակը** և վարքի մոդելի **ընտրության հնարավորությունը**: Ավելին,
 կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթը մեր նախնի-
 ների ստեղծած խորհրդանիշների կողմից մեջ ամբարված կենսափորձի
 այն պատմամշակութային համատեքստն է, որը շերտ առ շերտ բացե-
 լով՝ մարդը հաղորդակից է դառնում նախնիների կյանքի կազմակերպ-
 ման ու կանոնակարգման կենսափիլիսոփայության մեջ ամբարված
 «կենսունակության մետաֆիզիկական պաշարին», որը հաջորդ սե-
 րունդներին փոխանցվում է մի քանի շերտերից կազմված մշակութա-
 յին կողմի միջոցով:

Կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի ենթա-
 շերտերից մեկը կարելի է անվանել **գենետիկ կոդ**, որտեղ ամբարված են
 մարդու կենսաբանական պոտենցիալ ռեսուրսները: Դժվար, բայց ա-
 պացուցելի փաստ է, որ յուրաքանչյուր քաղաքակրթական կազմավոր-
 ման բնական-մարդաբանական կառուցվածքը ազդում է մարդու կա-
 մային հատկանիշների, ընդունակության ու խառնվածքի վրա, թեև այդ
 առնչությունների պատճառահետևանքային ուղիղ կապերն ու կախվա-
 ծությունները շատ հաճախ առերևույթ նկատելի չեն: Ըստ ամենայնի

³ Стé u **Кайуа Р.** Миф и человек. Человек и сакральное. М., 2003, էջ 151:

գոյություն ունի կենսաբանական մի ներքին «գրաքննիչ», որը ինչ-որ չափով կանխորոշում և ուղղորդում է մարդու մշակութային էվոլյուցիայի ընթացքն ու սոցիոմշակութային տիպը: Մի բան ակնհայտ է, որ մեր նախնիների գենետիկ կոդը, աշխարհագրական պայմաններին հարմարվելու նրանց մարդաբանական օժտվածությունը վերջիվերջո կանխորոշում են նաև մեր ֆիզիկական ու հոգևոր առանձնահատկությունները՝ փաստելով, որ մեր խառնվածքը նաև ծագումնաբանական ընդհանրությունն է: Բարդությունն այն է, որ էվոլյուցիայի ընթացքում մարդն այնքան է հեռացել իր կենսաբանական գեներից, որ նրան առավելապես բնութագրում են սոցիոմշակութային առանձնահատկություններով: Կրկին վերադառնալով մարդու կենսաբանական պոտենցիալ ռեսուրսների հարցին՝ հարկ է նկատել, որ մարդը այս աշխարհի բնակիչ է դարձել հենց այն պատճառով, որ այստեղ բնությունն օժտված է «մարդկայնաալու», այսինքն՝ սոցիալական տրամաբանության թելադրանքով մարդկային պահանջմունքներ բավարարելու անսպառ ներունակությամբ: Հանգամանք, որը մարդուն հնարավորություն է տալիս բնական իրականության **կենսաբանական զանգվածը** փոխելու ու վերածելու մարդկային իրականության **տեխնիկական զանգվածի**: Որոշ իմաստով կարող ենք ասել, որ դրախտից վտարումից ի վեր մարդու հետագա կյանքը սեփական մարմնի անկատարության գիտակցման, աշխարհի «անբարեկարգության» շտկման և բնական միջավայրը հարազատ միջավայր դարձնելու պատմություն է:

Բայց հենց այն պատճառով, որ բնությունը պատրաստ է իր աստվածային անաղարտությունից հրաժարվել ի հաճս մարդու, այն պատճառով, որ օժտված է քաղաքակրթությանը սպասարկելու «թուլությամբ», նշանակում է, որ օժտված է նաև իր կործանման ներունակությամբ: Մահախոսականի նման ստացվեց, բայց այդպես չէ: Բանն այն է, որ «մարդկայնացված» բնությունը ոչ թե պարզապես քաղաքակրթված բնություն է, ոչ թե լիովին հնազանդված սոցիալական միջավայր է, այլ կենսարարությամբ օժտված և մարդկության ճակատագիրը կանխորոշող ուժ է, որը, ներառվելով սոցիալական կյանք, հորձանուտի մեջ ձեռք է բերում «անձնական կյանքի», «սոցիալական խնամքի», «ըմբոստության» իրավունք և պահանջում է իրենից օգտվելու որոշակի ձև ու եղանակ: Պահանջում է, որ իրեն «մարդկայնացնելուց» առաջ մարդը «մարդկայնացնի» նաև իր պահանջմունքներն ու ախորժակը: Հակառակ դեպքում նորին մեծություն Բնությունը կարող է իր դիկտատորան հաստատել և հիմնովին խմբագրել մարդկային կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման քաղաքակրթական ու սոցիոմշակութային օրակարգերը, ինչպես որ անում է համավարակի այս օրերին: Չզիտեմ այս նոր դարաշրջանում որտեղ փնտրել մարդու վավերացումը, բայց սպառողական կուտակումների հուզական խտությունից ու ժասպառ եղած վաղվա մարդը հարկադրված կլինի հորինել կեցությա-

նը մասնակից լինելու գեղարվեստական պրակտիկայի նոր մոդել: Առավել ևս, որ ուղղաձիգ առանցքով շարժվող մեր այս գլոբալ աշխարհի բերած համամասնակցության գինը նույնքան համամասնակցային ճգնաժամերն ու համաճարակներն են: Թեև, ինչպես Եռամեծը կասեր՝ ամեն բան երկատական է, և ամեն բան ունի իր հակադրականը: Ճգնաժամերը նաև ճգնելու, իսկ համաճարակները նոր ճար գտնելու ժամանակներ են: Սպառողական հոգեբանության և անհոգության կակուղ սարդոստայնում ապրած և ճաշակի անառականացման համաճարակ տարածող ժամանակակից քաղաքակրթությունը ներքուստ մաքրվելու և կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի գենետիկ կողը ախտահարումից փրկելու հնարավորություն է ստացել:

Կյանքի կազմակերպման մշակույթի կենսափիլիսոփայության մեջ գենետիկ կողը աշխարհի հետ երկխոսության և իրականության մեկնաբանման մի յուրահատուկ հայեցակարգ է, որտեղ առանձնահատուկ կարևորություն ունեն խորհրդանիշների միջոցով բնության հետ երկխոսություն հաստատելու մարդու կենսագրական այն հանգամանքները, որոնք էլ հենց կանխորոշում են ընկալման համատեքստը⁴: Բանն այն է, որ կենսափորձի արդյունքները կյանքի կազմակերպման մշակույթի մեջ ներառելը առաջին հերթին աշխարհայացքային ընտրություն է և պայմանավորված է մարդու քաղաքակրթական, ազգային, սոցիալական ինքնության, պատմության և աշխարհաքաղաքական հանգամանքների առանձնահատկություններով: Բարդությունն այն է, որ կյանքի կազմակերպման մշակույթը բնութագրում է մշակույթի տարածականությունը, բայց իր բովանդակությունն արտահայտում է ժամանակի մեջ ծավալվող մշակույթի կյանքով: Այսինքն՝ կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի գենետիկ կողը մի կողմից արտաժամանակային մի անփոփոխ նախահիմքի վրա ձևավորված՝ բնական պայմաններին հարմարվելու մարդաբանական օժտվածություն է, մյուս կողմից, սակայն, պատմամշակութային էվոլյուցիայի ընթացքում աստիճանաբար ենթարկվում է սոցիալական տրամաբանությանը և յուրաքանչյուր «այժմ և հիմա» մարդու կողմից վերապրվում, վերագնահատվում և վերընթերցվում է, որպեսզի կարողանա տիրապետել հեռավոր անցյալին և իմանա, թե ինչ չպետք է անել ապագայում:

Այս տեսակետից կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի մեջ «կենսունակության մետաֆիզիկական պաշարի» մյուս ենթաշերտը կարելի անվանել **պատմամշակութային կող**, որտեղ ամբարված են այս կամ այն ժողովրդի կենսափորձն ու պատմամշակութային հիշողության առասպելա-խորհրդանշանային ողջ հարստությունը (լեգո, դավանանք, ավանդույթներ, սովորույթներ, ծեսեր, տուն,

⁴ Стé u **Шюа А.** Избранное. Мир, светящийся смыслом. М., 2004, էջ 306:

հյուրընկալություն, սահման և այլն), որի համատեքստում էլ հենց ձևավորվում են տվյալ ժողովրդի վարքի հավաքական կողմ և համակեցության մշակույթը, այն ամենը, ինչը բնութագրում է ինքնության էթնոմշակութային կառույցի ողջ հմայքն ու էությունը: Կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման պատմամշակութային այդ կենսափորձը մի ինքնատիպ վավերագրություն է այն մասին, թե ժողովուրդը Ոգու և Հոգու մակարդակներում ինչպես է արձագանքում իր գոյության պայմաններին, պատմական հանգամանքներին ու քաղաքակրթական մարտահրավերներին և ինչ կենսադիքորոշում է դրսևորում: Մեր դեպքում, օրինակ, Ոգու մակարդակում կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթին բնորոշ է իրողությունների ռացիոնալ քաղաքակրթական գնահատման մի կարողունակություն, տրամապաշտական-իրատեսական մի կենսադիքորոշում, որը հայ մարդուն դարձրել է ձեռներեց, մրցակցային, նախաձեռնող, նորարար, անհատակենտրոն և այլն: Մինչդեռ Հոգու ազդակների թելադրանքով ձևավորված մեր կյանքի մշակույթը առավելապես աչքի է ընկնում իռացիոնալ-հուզական երանգներով, ինչի հետևանքով իրականությունը հաճախ արտացոլվում է գոյության աննպաստ պայմաններից ածանցյալ վախճանաբանական չափանիշներով: Ավելին, այս մակարդակում հոգու իռացիոնալ դրսևորումները երբեմն ձևավորում են գոյատևման բնագանցական այնպիսի կենսակերպ, որ հաճախ դժվար է հասկանալ ու բացատրել մարդու վարքի իսկական շարժառիթը: Դժվար չէ նկատել, որ կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի պատմամշակութային կառույցը երկփեղկված է, քանի որ նրա համատեքստում մարդը ստիպված է միաժամանակ ապրել և՛ որպես «ազատ քաղաքացի» (ոգու մակարդակ), և՛ որպես «ազգային քաղաքացի» (հոգու մակարդակ), ինչը, բնականաբար, ներքնապես բզկտում է նրա գիտակցությունը և պահանջում լուծել գրեթե անլուծելի մի երկրնտրանք՝ համատեղել «ազատական» և «ավանդական» կյանքի մշակույթները և հաշտեցնել անհատի սոցիալական և էկզիստենցիալ ճակատագրերը, այն դեպքում, երբ համակեցության սոցիալական և էկզիստենցիալ մշակույթները հայոց սոցիումում հաճախ չեն համընկնում և անհամատեղելի են: Էլ չասած, որ ժամանակակից աշխարհում կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման կենսափիլիսոփայության մեջ, անկախ ազգային պատկանելությունից, ածանցյալ պատմամշակութային փորձից, քաղաքակրթական գործոնը առավել ազդեալի ու ծավալապաշտական հակումներ է ցուցաբերում:

Համաշխարհայինացված մեր մոլորակում քաղաքակրթական գործոնը ամենուր իր ռազմավարությունն է պարտադրում և նույն չափանիշներով է չափում մեր քաղաքակրթվածությունը: Կյանքի կազմակերպման այդ մշակույթի մեջ «կենսունակության մետաֆիզիկական պաշարի» արժեհամակարգը ամբարված է **քաղաքակրթական կողի** մեջ

և ենթադրում է էթնոմշակութային սահմաններ չճանաչող մի աշխարհ, որտեղ մենք ամենուրեք մեր տանն ենք և հաղորդակցվում ենք մեկ միասնական սոցիոմշակութային համատեքստի շրջանակներում: Բայց ամբողջ հարցն այն է, որ ժամանակակից սոցիալական իրականությունը վաղուց այլևս չունի մեկ միասնական մետապատումի շուրջ ծավալվելու օրակարգ և մեկ միասնական իմաստաբանական միջուկ: Կարելի է ասել, որ կյանքի կազմակերպման ժամանակակից մշակույթը ասես օրգանապես չկապակցված մշակույթների մի խառնուրդ լինի (պաստիշ), որն անգամ գրկվել է միջմշակութային հաղորդակցման համար անհրաժեշտ լեզվական ունիվերսալ նորմերից և մեզ ասես ստիպում է վերապրել հետբաբելոնյան աշտարակաշինության ժամանակների «լեզվական մի նոր խզում», երբ միմյանց չհասկացող մարդկանց հաղորդակցությունը ընդամենը «խոսք է մեռած լեզվով»⁵: Իսկապես մտազար (շիզոֆրենիկ) մի իրականություն, որտեղ թեև անխափան աշխատում են «ցանկությունների մեքենաները»⁶, և մարդկային քմահաճույքներն ասես լիուլի բավարարվում են, բայց ինչ-որ խափանումներ են սկսվել հենց մարդու ներաշխարհում: Նա այլևս երկատված էություն է, և նրա գիտակցությունը այլևս չի ընկալում ժամանակը: Նա «հավերժ ներկայի» մեջ է, և նրա ու անցյալի միջև կապը խզվել է, քանի որ այլևս չկան մարդկային կյանքի օրգանական միասնականությունն ապահովող մետապատումներ: Բայց խզվել են նաև ապագայի հետ առնչությունները, քանի որ նրա համար ամեն ինչ իրական է միայն «այստեղ և հիմա»⁷: Նկատենք միայն, որ նա հոժարակամ չի ընդունել հեց այդ կերպ ապրելու իր ճակատագիրը:

Կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման ժամանակակից մշակույթը մարդուն «այստեղ և հիմա» պահելը գլխավորապես դիտարկում է իբրև կարգի հաստատման քաղաքակրթական ու քաղաքական խնդիր: Բանն այն է, որ ժամանակակից աշխարհում բանականությունը, ինչը Դեկարտը համարում էր մարդու գոյության փաստարկ, աշխարհը մեկնաբանում է ռացիոնալ կարգի համատեքստում, ինչից հետևում է, որ մենք այլևս ապրում ենք ոչ թե մարդակենտրոն, այլ կարգակենտրոն աշխարհում, որտեղ շատ մեծ է «մարդկայինից» հրաժարվելու գայթակղությունը: Լուսավորականությունը, ինչպես նկատում է Մ. Ֆուկոն, բացահայտեց ազատությունը, բայց հայտնագործեց կարգապահությունը (կարգավարժությունը) և այն դարձրեց անհատների արտադրության տեխնոլոգիա⁸: Մյուս կողմից, սակայն, մարդկային «ես»-ի անկախացման նախատրամադրվածությունն ունեցող բանականություն-

⁵ Տե՛ս **Джеймсон Ф.** Марксизм и интерпритация культуры. М., 2014, էջ 292:

⁶ Տե՛ս **Делёз Ж., Гваттари Ф.** Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения. Екатеринбург, 2007, էջ 34-35:

⁷ Տե՛ս **Делёз Ж.** Различие и повторение. СПб., 1998, էջ 97:

⁸ Տե՛ս **Фуко М.** Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. М., 1999, էջ 279:

նը նպաստում է կարգակենտրոն աշխարհի ընդերքում մի նոր մարդակենտրոն աշխարհի ձևավորմանը, որտեղ, սակայն, գերիշխում է ոչ թե ռացիոնալ մարդու դասական տեսակը, այլ՝ ամբոխը: Բանն այն է, որ այդ նոր «մարդակենտրոն աշխարհում» Շուկայի և Բանականության նախատեսած ինքնավար ու մրցունակ անհատների միավորումը իրականացվեց ոչ թե ռացիոնալ, այլ իռացիոնալ հիմքերի վրա, ինչը անճանաչելիորեն ձևագեղծեց մարդկային պահանջմունքների բովանդակությունը՝ դրանց հաղորդելով նախադեպը չունեցող ագրեսիվություն, այլասերվածություն ու անառակություն, ստեղծելով մի աշխարհ, որտեղ իշխում է պատժիչ հանդուրժողականությունը, ագրեսիվ հումանիզմն ու ստիպողական ազատությունը: Ժամանակին Դեկարտը համոզված էր, որ բանականությունը մարդու գոյաբանական մեծության հենց այն երաշխիքն է, որը հնարավորություն կտա տնտեսական կյանքի պարտադրանքներին ենթակա մրցակցող անհատականությունների կրթերը կառավարելու և նրանց պահելու ողջախոհ համերաշխության շրջանակներում: Նա դեռ չէր լսել ամբոխի քաղաքական մարտակոչի վախազդու ձայնը և հավատում էր, որ բանականությունը մարդու մեջ կարթնացնի հրեշտակին: Հետո միայն Կիերկեգորը, Նիցշեն, Բերդյաևը, Պարետոն և էլի ուրիշները տեսան, թե ինչպես է ամբոխը ներխուժում քաղաքական կյանքի վերնահարկերն ու ինչպես է բարոյականության ու բանականության փոխարեն կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման կարգ հաստատում իր վստահության քվեն ստացած քաղաքական մեծամասնության օգնությամբ, որն աշխարհում գործերի դրվածքը ֆիքսող պատումների փոխարեն առավելապես խոստումներ է տալիս: Դեկարտն այսօր հավանաբար չէր էլ ուզենա ապրել նման «բանականության թագավորության» մեջ, եթե տեսներ, թե ինչպես իր փառաբանած բանականությունը այդպես էլ չկարողացավ հիմնովին կանխել հոգևոր կյանքի քայքայման աղետը: Փաստորեն արդյունաբերական քաղաքակրթության արշալույսին «ազատ քաղաքացու» մարդաբանական այն տեսակը, որը պատմական թատերաբեմում հայտնվեց ազատական-անհատական աշխարհ ունենալու բնական ու քաղաքակրթական շարժառիթներից դրդված, ազատության համար պայքարի ողիսականում, իր համար աննկատ, հայտնվեց մի աշխարհում, որտեղ իրավունքի, արդարության, հավասարության և արդյունքում՝ կուշտ կյանքի մասին քաղաքական խոստումները նրան աստիճանաբար դարձրին դյուրահավատ ու կառավարելի շարքային սպառող:

Հարկ է նկատել, որ կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման քաղաքակրթական այս մշակույթի ողջ կառույցը հիմնված է ազատականության և ժողովրդավարության գաղափարախոսության վրա և այդքանով էլ մարդակենտրոն է, քանի որ զանգվածներին առերևույթ հնարավորություն է տալիս իրենց կամքով իշխանության բերելու նրանց, ովքեր ժամանակի մեջ կնպաստեն մարդկանց երկրային երա-

զանքների իրագործմանը: Ի տարբերություն նախորդ՝ աստվածակենտրոն աշխարհի, որտեղ կյանքի դրվածքը ճակատագրով նախասահմանված և անբեկանելի էր, այս դեպքում կյանքի դրվածքը, ի դեմս ժողովրդավարական ընտրությունների, դառնում է «կազմակերպված կասկած»: Եվ դա ամեննին էլ պատահական չէ, որովհետև այդ նոր աշխարհում ճշմարտությունն այլևս ոչ թե բարոյական ու աստվածային մեծություն է, այլ կենսական նշանակություն ունեցող հարաբերական փոփոխական է, որի հանդեպ կասկածը տարածվում է նաև իրականության վրա՝ ձևավորելով այսպես կոչված «բացակայող իրականության» կերպար՝ այն բանի պատճենն ու կեղծանմանակը (սիմուլյակրը), ինչը չկա⁹: Որոշ իմաստով կարելի է ասել, որ կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման ժամանակակից մշակույթը գոյաբանական իմաստով էկզիստենցիալ աշխարհը փոխարինում է տարածական աշխարհով, որտեղ մարդու ունակությունների ինքնամարումը այլևս ոչ թե Աստծո բարեհաճությանն է թողնված, այլ շուկային և սեփական հնարամտությանը:

Ակնհայտ իրողություն է, որ մեր գոյությունը թեև մեզ բնականորեն է տրված, բայց աշխարհում այդ տրվածությունը իրացվում է որպես կյանքի համար պայքար¹⁰: Եվ դա ոչ միայն և ոչ այնքան գոյության շարունակականության համար կոիվ է պարզապես, որքան գաղափարական բանավեճ ու պայքար է ապագայի տեսլականի շուրջ: Այս իմաստով կարելի է ասել, որ մեր գոյության փաստն արդեն իսկ գաղափարախոսություն է, առավել ևս, որ մարդը իրականության հետ անմիջապես չի բախվում, չի ապրում միայն խիստ փաստերի աշխարհում, և իրականության հետ նրա երկխոսության համար անհրաժեշտ են միջնորդի դեր կատարող որոշակի միջեր, պատրանքներ ու գաղափարներ, որոնք մարդկանց համախմբման հարցում նաև սոցիալական սոսնձի դեր են կատարում: Եթե մեր գոյությունն արդեն իսկ գաղափարական է, եթե մեր «կյանքի ծրագիրը» կենսաբանական իմաստով անվերականգնելի թերություններ ունեցող և կազմաբանական իմաստով անօգնական մարդուն, կերակրելուց զատ, անդրանցական աշխարհի հետ հաղորդակից դարձնելու հավակնություն է, կնշանակի՝ գոյաբանական իմաստով այդ գաղափարախոսությունը մարդուն ներքնապես հատուկ կյանքի կազմակերպման այնպիսի նախատրամադրվածություն է, որի իրացումը ենթադրում է որոշակի **էներգիա** և որոշակի **կամք**: Այս երկուսի հանրագումարը հենց այն «կենսունակության մետաֆիզիկական պաշարն» է, որը հոգու իռացիոնալ խորքերում կուտակվում է որպես գոհության կամ դժգոհության էներգիա, իսկ ոգու ռացիոնալ շերտերում դրսևորվում որպես կամք: Թե՛ առաջինը և թե՛ երկրորդը

⁹ St' u **Горц К.** Интерпретация культуры. М., 2004, էջ 199:

¹⁰ St' u **Левинас Эмманюэль.** Избранное. Тотальность и бесконечное. М., СПб., 2000, էջ 10-11:

կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի համատեքստում սոցիալ-քաղաքական ծանրակշիռ գործոններ են, և դրանց իմացումը, տիրապետումն ու ուղղորդումը խիստ կարևոր են հանրային կյանքի կայունության ամենօրյա «արտադրության» կազմակերպման գործում:

Ամենին էլ պատահական չէ, որ քաղաքակրթական զարգացումների գրեթե բոլոր փուլերում ամբոխի հոգու իռացիոնալ կրքերի (էներգիայի) և ոգու ռացիոնալ հավակնությունների (կամքի) վրա ինստիտուցիոնալ հսկողություն սահմանելու խնդիրը եղել է տիրապետող վերնախիավի առաջնահերթություններից մեկը: Կամքի հարցում ամեն ինչ քիչ թե շատ ակնհայտ ու հասկանալի է, որովհետև մի որոշ պահի ինչ-ինչ առաջնորդող քաղաքական ուժեր են հայտնվում, որոնք սոցիալական պայմաններից ամբոխի դժգոհությունը ձևակերպում են որպես **գաղափարախոսություն** և քաղաքական պահանջի ձևով հրապարակ հանում իբրև «կամք առ իշխանություն»: Այլ է վիճակը ամբոխի հոգու իռացիոնալ կրքերից բխող էներգիայի պարագայում: Այն սոցիալականի ընդերքում աննկատ ու ակնհայտ դժգոհություններից ու չիրականացված ակնկալիքներից սնվող և արքետիպերի մեջ ներփակված անկառավարելի, անչափելի, վերջապես նաև իռացիոնալ տարերք է, որի պարպումից երբեմն քաղաքական համակարգեր են փլուզվում: Բայց պարզվում է, որ սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական դժգոհություններից սնված ընդվզման էներգիան, այնուամենայնիվ կարելի է ուղղորդել և կամ օգտագործել: Այն, ինչպես ասում են, սպառողական է: Պատմական փորձը հաստատում է, որ ընդվզման էներգիան կարող է ներքնապես սպառվել ու մարել, եթե ամբոխի վրա ինստիտուցիոնալ վերահսկողություն հաստատելիս ոչ թե անտեսվում են այդ էներգիայի ծագման սոցիալական ակունքներն ու հոգեբանական շարժառիթները, այլ յուրացվում և ուղղորդվում են կեցությանը մասնակից լինելու ամբոխի օրինական պահանջներին իբրև արձագանք բեմականացնելով թատերայնացված սոցիոմշակութային ու գեղարվեստական զանազան պարզունակ պրակտիկաներ: Շղթան փակվեց: Ոգու կամքը շղթայվեց ու բանտվեց գաղափարախոսական համակարգի մանվածապատ խորքերում, հոգու կրքերը անճաշակ հանդիսություններում ուշաթափ եղան ու մարեցին, և **քաղաքական դրաման** աննկատ վերաճեց **կենսաբանական** ու **գեղարվեստական դրամաների**: Աշխարհում հաստատվեց **«քաղաքակրթական ստրկության»** առերևույթ բարեկիրթ մի համակարգ, որի մեջ էկզիստենցիալ նկատառումները իսպառ բացակայում են: Կյանքի կազմակերպման մշակույթի համատեքստում **«հաց և տեսարան»** կենսափիլիսոփայական այս դրաման հաջողությամբ բեմականացվել է պատմական գրեթե բոլոր դարաշրջաններում՝ ամեն անգամ արձագանքելով զանգվածների վրա վերահսկողություն հաստատելու ժամանակի պահանջներին և ըստ այդմ ձևավորելով մարդու բա-

րոյական ու բանական էակ դառնալու սոցիալական տարածության հավաքական խորհրդանիշները (Ագորա, Տաճար, Շուկա)¹¹:

Ինչպես արդեն նշել եմ, գոյություն ունեն «ունենալու և տիրելու» (երկրային) ու «լինելու և արարելու» (երկնային) մշակույթներ, որոնցից առաջինը ծառայում է մարդու երկրային-նյութական պահանջմունքների բավարարմանը, իսկ երկրորդը՝ երկնային-հոգևոր:

«Հացի խնդիրը» հասկանալի է և բնական: Այն պատմական բոլոր ժամանակներում էլ եղել է մարդու առտնին կյանքի մշտական ուղեկիցն ու մտահոգությունը և արտահայտում է նրա երկրային կեցության իմաստը, հույսն ու ակնկալիքը: Այդ իսկ պատճառով էլ այն առանձնահատուկ տեղ է գրավում բոլոր կարգի գաղափարախոսությունների մեջ: Բայց ինչպես ասում են ոչ միայն հացիվ: Պահանջմունքները քմահաճ են, և հոգին երբեմն ուզում է մոռանալ կյանքի պարտադրած անիծյալ հարցերի հոգսը: Հոգին երբեմն տոն է ուզում: Հռոմեացիները ամբոխի հոգու կրքերը կառավարելու և ուղղորդելու նոր հնարքների ներմուծման անհրաժեշտությունը լուծեցին «տեսարանի» միջոցով՝ երկնային ողջ մշակույթը ամբոխին մատուցելով որպես զվարճանք և անհոգություն: Բայց ժամանակներն ու պահանջմունքները փոխվում են, և ծագում է հանրային կյանքի բեմականացման և հոգու կրքերի կառավարման առավել հուսալի կենսափիլիսոփայության անհրաժեշտություն: Այդ նպատակով միջնադարյան աստվածակենտրոն աշխարհի աստիճանակարգման ուղղահայացում մարդու կարգավիճակն ու ճակատագիրը հանձնվեց «երկնային ուժերի» տնօրինմանը, իսկ «հաց և տեսարան» կենսափիլիսոփայությունը փոխարինվեց **«հաց և հավատ»** կենսափիլիսոփայությամբ, որի մեջ հավատը էներգիայի զսպման հոգետեխնիկա և կարգի հաստատման ու պահպանման ծիսական եղանակ է: Չանգվածների կյանքի կանոնակարգման և վարքի ուղղորդման այս նոր կենսափիլիսոփայությունը, պատկերավոր ասած, տարածության մեջ աշխարհիկ ճանապարհորդության փոխարեն մարդուն տեղավորեց ժամանակի մեջ՝ «հավատի ճանապարհորդության» հնազանդության գնացքի մեջ՝ նրան դուրս բերելով կեցության իշխանության ենթակայությունից և հոշակելով աստվածային արարչագործության պսակ: Հելլենիզմի դարաշրջանում ծնունդ առած քմահաճ ու կամակոր մարդը, որը ապրում էր կյանքի անկաշկանդ ազատության մեջ, քաղաքակրթության մի սառը հաշվարկի արդյունքում, «հացի և տեսարանի» բեմերում մաշվելուց հետո, հայտնվեց «հացի և հավատի» խստաշունչ և իրական կյանքից օտարված մի աշխարհում, որտեղ նրան մնում էր զոջալ, տոկալ և հուսալ, որովհետև ասված էր, թե վերջինները դեռ առաջինն են դառնալու:

Հատուկ չանդրադառնալով մարդկային կյանքի կանոնակարգման

¹¹ St' u **Марков Б.** Храм и рынок. Человек в пространстве культуры. СПб., 1999, էջ 145-146:

այս կենսափիլիսոփայության դրվածքին, հաջողություններին ու ձախողումներին՝ նշենք միայն, որ կրոնական պարտադրանքներով կարգի հաստատման խնդիրը բարոյական տարածության մեջ լուծելու այս կանխավարկածը, մասնավոր նախաձեռնությունների սաստկացող ճնշումներին չդիմանալով, արդյունաբերական քաղաքակրթության արշալույսին աստիճանաբար տեղը զիջեց տնտեսական տարածության մեջ բանականության պարտադրանքով կարգ հաստատելու կանխավարկածին: «Կայունության արտադրությունը» կենսափիլիսոփայությունից վերածվեց գաղափարախոսության, և անցյալի հետ հաշիվները մաքրելուց հետո մարդկությունը հայտնվեց մի նոր աշխարհում, որտեղ նրա առերևույթ ազատությունները, երկրային պահանջմունքներն ու ակնկալիքները դրվեցին **«հաց և գաղափարախոսություն»** շրջանակի մեջ չմոռանալով հիշեցնել, որ «երկնային դրախտին» փոխարինող սպասվելիք «երկրային դրախտը» ևս որոշակի գոհողություններ և ակնկալիքների հետաձգում է պահանջում: Թեև ճիշտ է, որ կյանքի կազմակերպման այս նոր մշակույթը չեղարկեց անհատականության արքայի նախորդ դատավճիռները և աշխարհը հոչակեց բանական ու ռացիոնալ, բայց հրապարակը լցրեց զանգվածներով և ծնեց միստիկական համամասնակցության մի վիճակ, երբ հորիզոնական առանցքով շարժվող հանրային կյանքում հայտնվեցին հուզական խտությամբ նմանը չունեցող մարդկային այնպիսի կուտակումներ, որտեղ ստրկացվում է մարդու գոյությունը, համաճարակի նման տարածվում է մշակութայինը քաղաքակրթականով փոխարինելու տենչը, և «ես-ը» կորցրած ամեն մարդ (ամբոխի մարդը) իրեն շփոթում է ուրիշների հետ:

Մեծամասնության իշխանության և ժողովրդավարության համն ու հոտը զգացած ժամանակակից զանգվածը սոցիալական տարերք է, և «հաց և տեսարան» սցենարի բեմականացումով այլևս դժվար է պարպել նրա դժգոհությունը: Ճիշտ է, «տեսարանը» ոչ ոք չի չեղարկել, և այդ իմաստով «մենք միշտ Հռոմում ենք», բայց մեր օրերի «հռոմներում» ստեղծվել է երկրային հաճույքների մի այնպիսի աշխարհ, որտեղ ամեն քմահաճույք իրագործելի է, և որտեղ մարդկային տառապանքները, դժբախտություններն ու կրքերը ոչ թե արենաններում կամ հրապարակներում խաղում են դերասաններն ու գլադիատորները, այլ՝ հենց քաղաքացիները և այն էլ՝ իրական կյանքում: Եվ բոլորովին էլ պատահական չէ, որ զանգվածային մշակույթի թեթևության թմբիրի մեջ ապրող այդ սպառողը այլևս անհաղորդ է նաև «հաց և հավատ» քարոզող կենսափիլիսոփայությանը: Նա վաղուց ապրում է ապաստարանի մի աշխարհում, որտեղ զղջումը, գոհողությունը, թողության աղոթքն ու, վերջապես, «Երկնային արքայությունը» այլևս լուսանցքային արժեքներ են և չեն կարող բավարարել զանգվածի երկրային ախորժակը: Ինչպես ասում են, մենք Աստծուն վաղուց ենք սպանել, և մեր ապրած աշ-

խարհում սրբություններ այլևս չկան: Եվ եթե Աստված հանկարծ հայտնվեր մեր աշխարհում, ինչպես Կիերկեգորն էր ասում, նրան հավանաբար ոչ թե կխաչեին, այլ կծաղրեին: Բայց ժամանակակից գանգվածը չի ուզում ապրել նաև «հաց և գաղափարախոսություն» սկզբունքով բեմականացված աշխարհում: Ուտոպիաների ստրկությունը թոթափած, միայն «այստեղ և հիմա» ապրող մարդու ժամանակակից տեսակը հասկացել է, որ «ազատականության ուտոպիան» մարդկանց հավատ չի տալիս, իսկ «համայնավարության ուտոպիան»՝ հաց, և որ դրանցից յուրաքանչյուրն ընդամենը ժուժկալության ուխտի աշխարհիկ դրսևորումներ են: Նա՝ մարդու այդ տեսակը, իրականությունը փոխարինել է պատկերներով և իր նմաններին կարևորում է որպես գեղարվեստորեն կողմնորոշված սպառողներ:

Եվ հիմա մեր աչքի առաջ ձևավորվում է գրոտեսկային մի իրականություն, բեմականացվում է հանրային կյանքի մի նոր սցենար, որտեղ մանրուքներ կարևորող, առօրյա հոգսերի մեջ խճճված և այդ ամենից դիվահար մարդու «այստեղ և հիմա» ապրող տեսակը քաղաքական ուժերից ո՛չ տեսարան է պահանջում, ո՛չ հավատ և ո՛չ էլ գաղափարախոսություն: Սպառողական մեր այս աշխարհում, որտեղ վարկերն ու ապառիկները պահանջումներն ու երկրային հաճույքների հետաձգումը դարձրել են ավելորդ ժուժկալություն, որտեղ նրանք, ովքեր ուզեցին ապրել իրենց հնարավորություններին համապատասխան և հայտնվեցին կյանքի սանդղակի ներքին հարկերում¹², նորին մեծություն Հաճախորդը պահանջում է, որ իրեն մատուցված գաղափարախոսությունները ևս իր ցանկությունները բավարարեն «այստեղ և հիմա»: Նախորդ գաղափարախոսությունները գնահատելով իր չիրականացված սպասելիքների համատեքստում և մշտապես տանելով պարբերաբար կրկնվող տնտեսական ճգնաժամերի բեռը՝ նա պահանջում է իրեն հենց հիմա հուզող «անիծյալ հարցերի» ակնհայտ լուծում: Նա պահանջում է **«Հաց և ակնհայտություն»:**

Ուշագրավն այն է, որ այդ նույն մարդը «այստեղ և հիմա» նաև անտեսանելի մի քաղաքակրթություն է հիմնադրում, որտեղ «թվային քոչվորության» (թվային նոմադիզմ) շնորհիվ կեցության նոր աշխարհներ, անհայտության նոր նավահանգիստներ ու անտեսանելի հորիզոններ են բացահայտվում, որոնք ասես նոր դրախտներ լինեն, որտեղ վերստին ռեալության սրտամաշ քաղց է ապրում: Շրջադարձային մի կետում ենք: Անցյալից մնացած գործեր կան, որ մենք արել ենք, բայց որոնց վրա այլևս չենք իշխում: Ներկան և ապագան, կասեր Դեյոզը, ամեննին էլ ակնհայտություններ չեն, և այն, ինչ մարդու համար անցյալ ու ապագա է, Աստված ապրում է իր հավերժ ներկայում:

Փոխնիփոխ հայտնվող առույգությունը (հաց և ակնհայտություն) և

¹² Стéу Бодрийяр Ж. Система вещей. М., 2001, էջ 173:

մելամադձությունը (հաց և անհայտություն) երկատված մարդուն մե՛րթ հեղափոխության են մղում, մե՛րթ հնազանդության: Եվ երկուսն էլ քաղցր գնայության մեջ՝ մե՛րթ փողփողուն հավատով, մե՛րթ աղոտ հույսով: Բայց հիմնականում հիասթափության սարդոստայնում խճճված:

Բանալի բառեր – *կյանքի մշակույթ, կարգ, այստեղ և հիմա, հաց և տեսարան, հաց և հավատ, հաց և գաղափարախոսություն, հաց և ակնհայտություն*

ЭДВАРД АРУТЮНЯН – *Здесь и сейчас: хлеб и очевидность.* – Чтобы установить институциональный контроль над иррациональными страстями души (энергией) и рациональными притязаниями духа (волей) масс, в разное историческое время инсценировались различные социокультурные и художественные практики (хлеб и зрелище, хлеб и вера, хлеб и идеология). Каждая из них являет своеобразную культуру организации и регламентации жизни, с помощью которой политическая элита пыталась и пытается незаметно превратить выдвинутую массами политическую драму соучастия в бытии в драмы биологические (хлеб) и художественные (зрелище). И сейчас, на наших глазах формируется гротескная действительность, разыгрывается новый сценарий общественной жизни, в котором тип живущего «здесь и сейчас» человека не требует от политических сил ни зрелищ, ни веры, ни идеологии. Он требует непосредственного решения волнующих его проблем – хлеба и очевидности.

Ключевые слова: *культура жизни, порядок, здесь и сейчас, хлеб и зрелища, хлеб и вера, хлеб и идеология, хлеб и очевидность*

EDVARD HARUTYUNYAN – *Here and Now: Bread and Evidence.* – In different historical periods, there have been staged social-cultural and artistic various practices (bread and scene, bread and faith, bread and ideology) in order to establish an institutional control over the masses' sacred irrational passions (energy) and spiritual rational ambitions (will). Each of them is a unique culture of the organization and regulation of life, with the help of which the political elite tried and tries to subtly reduce the political drama nominated by the masses for participation in political life into the biological (bread) and artistic (scene) drama. And now, before our very eyes, a grotesque reality is being formed, a new scenario of public life is being staged, where the “here and now living” type of human requires neither a scene nor a faith and nor an ideology from the political elites. He demands an immediate solution to the problems that concern him – bread and evidence.

Key words: *culture of life, order, here and now, bread and circuses, bread and taith, bread and ideology, bread and evidence*

Ներկայացվել է՝ 10.12.2019

Գրախոսվել է՝ 20.12.2019

Ընդունվել է տպագրության՝ 25.07.2020